

öt

Részlet a Kiša i hartija című regényből

A professzorok (mint általában) az elektronikus zene kezdeteit illetően sem jutnak egyetértésre. Jean Baptiste de la Bordes még 1795-ben megalkotta az elektronikus klavsent: a kicsiny ütők a statikus elektromosságtól indítva ütögették a harangokat. 1874-ben Elisha Gray zenei távközlőt készít. Voltak más kísérletek is, de az első jelentősebb eredményt, melyről megegyezés született a kutatók között, a tizenkilencedik és a huszadik század fordulóján érték el. Thaddeus Cahill washingtoni feltaláló és ügyvéd 1896-ban szabadalmaztatta az első elektronikus hangszert – a telharmóniumot, amely dinamó és váltóáramú generátor segítségével állította elő a „jövő szinuszhangjait”.

Cahill, úgy tűnik, az eolháfáról álmodozott, amely suttozna vagy zúgna a technika és a kommunikáció eljövendő idejéről, a mágikus átalakulásról, mely a folyókból és tavakból, szénből, acélból, vasból, kerámiából és rézből – mint valaha a líra húrjait az áldozati kecske beléből – megalakotná a modern világ hangképének megfelelő háttérét. 1906. szeptember végén a kétszázezer kilós gépezetet tizenkét tehervagon szállította a New York-i Telharmonie Hallba, a Broadway és a harminckilencedik utca kereszteződésébe, ahonnan telefonvezetékek közvetítették a hangját Újbiablon otthonaiba, vendéglőibe és kávéházaiba.

A New York-i Martin kávéház a huszonhatodik utcában, tizenhárom (ez a szám szokásához híven most is szerencsétlennek mutatkozik) tömbbel lejjebb elsőként helyezett el speciálisan kidolgozott hangszórókat az asztalokon, úgy leplezve ezeket a buja növényzettel, mint Ádám fedte el magát a fügefalevéllel. 1906 novemberének kilencedik napján hallhatták

Vladimir Tasić
(Újvidék), 1965

Kötetei: *Pseudologija fantastika* (elbeszélések), Matica srpska, 1995; *Radost brodolomnika* (elbeszélések), Svetovi, 1997; *Oproštajni dar* (regény), Svetovi, 2001; *Mathematics and Roots of Postmodern Thought*. Oxford University Press, New York, 2001 - szerbül: *Matematika i koren postmodernog mišljenja*, Svetovi, 2002; *Kiša i hartija* (regény), Svetovi, 2004.

első alkalommal a telharmónium zenéjét a romantikus párok, a Martin kávéház látogatói. A helyszíni jelentések szerint a zene gyönyört és hódolatot váltott ki. Cahill kísérlete azonban a kiváló kezdet ellenére dicstelenül végződött. A telharmónium jelzései - amint hamarosan kiderült - zavarokat keltettek a városi vonalakban. A New York-i telefontársaság egyszerűen felbontotta a szerződést, és lemondta a további együttműködést. Egy történész szavai szerint Cahill „bolondokra és látnokokra jellemző kitartással” évekig kutatott olyan támogatók után, akik osztoznának az ő futurista lelkesedésében, a független vezetékrendszer kibérlésébe pedig pénzt fektetnének. 1914-ben, nyolc évvel az ősbemutató után, rákényszerült, hogy csődöt jelentsen.

A telharmónium hivatalos története ezzel a vereséggel zárult. A történet nyomai a következő évek zűrzavarában eltűnnek: az Atlanti-óceán túloldaláról Cahill gépét legyőzték a hangszerek. Kezdetben ezek klasszikus hangszerek voltak, a „háborúzások végéért dúló háború” áldozatainak közösleges jajveszékelése, a lovak hörgése, amint az utolsókat rúgják a sárban, a sebesültek nyögése, a sebesülteké, akik úgy tartják karjukban saját belüket, mint a szopásra váró csecsemőt, és a mérgező gázfelhőben fuldokló fiatal férfiak hangja. A borzalmas koncert kíséreteként, valahol a pódium mélyén, a dobokhoz, a tubákhoz és a háromszögekhez az októberi forradalom diszharmóniája csatlakozott. E zavaros és veszélyes idők krónikái, sőt egybeesésektől terhes évkönyvei, amelyek még a legnagyobb gyanakvásban is felszikkasztják egy pillanatra a hitet a humor pokoli érzékével megáldott alkotóban, mutatják, hogy az elektronikus zenéről szóló történet New Yorkban és Washingtonban fogant, keleten folytatódott a nagy vihar alig leülepedett porában, a sár és hó óceánjában, a nép nevében elfoglalt kastélyok környékén, a valamikori cári utakon, amelyek kövezetén, az új hatalommal való dacolás egyetlen jeleként és a változások állandóságáról szóló régi hérakleitoszi rejtvény leleményes megoldásaként, forró lőőrülék gőzölgött.

Lav Szergejevics Theremin 1896-ban született Szentpéterváron, ugyanabban az évben, amikor Cahill szabadalmaztatta a telharmóniumot. Fiatalkori éveiről keveset tudunk, egyrészt Theremin afőlötti indokolt féltelmében, hogy elővigyázatlan kijelentéseivel - melyeket úgy lehetne értelmezni, hogy valamivel többet jelentenek az ártatlan gyerekkor utáni közösleges nosztalgianál - meg ne sértse a forradalom vezéreit, másrészt pedig a titokzatosság miatt, amire, mint „egy kivételesen fontos szervezet” hivatalnokát, kötelezték. Ennek a szervezetnek saját hírnevével és szeneve-

désével tartozott, ha nem is az életével, de legalábbis annak a legnagyobb részével, és bizonyos értelemben a halálával is, ettől pedig mélyen, szinte vallásosan félt, olyannyira, hogy még az 1989-es franciaországi interjújában sem mert kimondani a szervezet nevét, és sivatagi remeteként tartja magát a parancsolathoz, miszerint Isten nevét hiába ne vegyed. Indokaihoz nem fér kétség, hisz az Utolsó ítélet mozaikszavai előtt úgy remegtek a hősök, a megkeseredett utcai csavargók és az edzett forradalmárok egyaránt, mint a megfélemlített gyerekek: GPU, CSEKA, NKVD, KGB.

Mégis köztudott, hogy Theremin apja ügyvéd volt, hogy az édesanyjának határozott hajlama volt a művészetek, különösen a zene iránt, ő maga viszont zongorázott, beiratkozott a konzervatóriumba, végül pedig cselóművészi titulussal diplomázott. Ezek után egyetemre iratkozott, fizika és asztronómia szakra, majd a leningrádi műszaki intézetben helyezkedett el, az adat pedig, miszerint hamarosan Moszkvában a gyáripari és elektrotechnikai kiállításon látjuk viszont, minthogy arról az időszakról van szó, amely sokat fektetett az iparosításba és a villamosításba, nem követel különösebb magyarázatot. Szabad idejében terveket készített egy új zenei hangszerről, amely mechanikai ütések és fizikai kontaktus nélkül hozna létre és változtatna hangot, kizárólag kézmozdulatokkal, „ahogy azt a karmesterek teszik”.

Theremin elképzelésének egyszerűsége gényuszi pecsétet viselt. Mindenki számára, aki megkísérelte már, hogy az antenna mozgásával javítsa a vételt, ismeretes az a tény, hogy az emberi test közelsége interferenciát teremt: az ember azt gondolja, hogy megtalálta a legmegfelelőbb antennahelyzetet, amikor pedig eltávolodik tőle, és leül a fotelbe, kiderül, hogy a vétel rosszabb, mint korábban. Theremin a nézőpont egyszerű megváltoztatásával arra az ötletre jutott, hogy ezt az interferenciát nem szükséges problémaként értelmezni, hanem mint a hang ellenőrzésének lehetőségét, ami valójában minden hangszer lényege. 1920-ban megszerkesztette a prototípust, egy fadobozt két antennával, oldalról kör alakúval, a felső lemezen pedig lineárisan. A hang magasságát a jelfogó közelében a kéz mozgásának segítségével ellenőrizte; a hangszer a kezek helyzetére reagált, szomorú monofóniával kísérte őket, amely egybehangzásról később azt írta, hogy csak azon a helyen és csak abban az időben keletkezhetett.

Theremin elektronikus hangszere a moszkvai kiállításon került bemutatásra, és bizonyos körökben hamarosan magára vonta a figyelmet. Azt mondják, Lenin dicsérettel szólt e találmányról. Már a következő évben meghívták a feltalálót, hogy mutassa be a hangszerét egy moszkvai tudóscsoportnak. E csoportnak tagja volt, biztosan nem véletlenül, egy bizo-

nyos Popov is, aki külföldön, a fiatal szovjet állam biztonsága érdekében, kísérte figyelemmel a technika területén végbemenő történéseket. Popov tudott valamit a telharmóniumról, például azt, hogy Cahill terve tönkrement, mert az ő otromba gépezete Rossini nyitányának szimulációjával, elháríthatatlan zavarokat okozott a New York-i telefonvonalakban. Popov azokban a jelentésekben, melyeket Theremin bemutatkozása után írt, mondhatni, szabadon engedte képzeletét. Zenészek hadát képzelte el, különlegesen kiképzett diverzánsokat az új hangszer zenészeinek álcázva, művészeket, akik (a sikeresen elvégzett hírverés után) egy fölényes erkölcspolitikai társadalom szupersztárjaiként uralják a Nyugatot - amely társadalomban bárki lehet karmester -, s akik lelkesítik a dekadens elitet, elringatják őket az avantgárd zenéről szóló történetekkel, csak azért, hogy a hírnevük csúcspontján a stáb egy jelzésére előidézze a zavar megállíthatatlan lavináját, amely teljesen megbénítaná a kommunikációt Európában és Amerikában. Az egész világ ennek az entropikus bombának a túszává vált volna.

Popovnak víziói voltak a jövő hekkereiről: elképzelte őket, még mielőtt eljött volna az idejük. Felettesei között voltak olyanok is, akik őt veszélyes bolondnak tartották, vagy ami még rosszabb, titkos anarchistának. A róla szóló karakterisztikáért később a fejével fog fizetni, de egy ideig még biztonságban van: azokon a csatornákon, melyekről az ellenségeinek még nem sikerült tudomást szerezniük, egészen Leninig jutott. Egy, a Thereminéhez hasonló terv a legfelsőbb helyről is jóváhagyást nyert, bizonyos laboratóriumokban már dolgoztak rajta, igaz, minden különösebb siker nélkül. Theremin ezektől függetlenül szerkesztett zenéje végre utat nyitott a megvalósítás irányába. 1921-ben meghívást kapott Lenintől. A látogatást megelőző napon Popov személyesen vette át a hangszert.

Lav Szergejevicsét elvezették a Kremlig, és ott magára hagyták a belépőben, mely valóságos cári csarnoknak tűnhetett neki, még ha csak Lenin irodájának az előszobája is volt. Lenin titkárnője, a moszkvai konzervatórium diplomás zongoristája, Fotiva társalgott vele; ezt az egybeesést kezdetől fogva - valószínűleg nem ok nélkül - különösnek tartotta, mert az ő aktájában már szerepelt, hogy nem képes ellenállni a művésznők bájainak, ennek ellenére a Fotivával folytatott beszélgetés során teljesen elengedte magát, és megfeledezett eredeti előérzeteiről. Ezután átmentek a szomszédos szobába, melynek egyik végén íróasztal, a másikon koncertzongora állt; valahol e végletek között pedig Lav Szergejevics hangszere. Lenin egy tudósokból álló csoport kíséretében érkezett, akikkel Theremin már előzőleg beszélt. A formalitások után, melyeket mindennek lehetett nevezni, csak szokásosaknak nem, Lenin leült, elmosolyodott, s az antenás doboz felé mutatott.

Azokkal az utasításokkal összhangban, melyeket előzőleg Popov adott neki, Theremin eljátszotta Glinka *Pacsirtáját*, Lenin kedvenc dallamát. A fellépést taps követte. Az elkövetkező rövid beszélgetés a hangszerről, az elektromosságának a szovjet társadalomban való fontosságáról és a zene területén való újítás jelentőségéről folyt.

Eddig a pillanatig minden a merev protokoll szerint zajlott le. De Lenin játszani akart. Pontosabban, ő maga is szerette volna eljátszani Glinka *Pacsirtáját* a thereminvokson. A készülék elé állt, varázslóként intett a kezével, a dobozból pedig elektronikus macskák párzásához hasonló hang hallatszott. Lenin Popovra nézett, Popov Thereminre, és Theremin megértette az üzenetet. Leninhez lépett, a háta mögé állt, optimális helyzetbe állította mindkét kezét, és mozgatni kezdte őket. Néhány percig így álltak, Theremin úgy mozgatta Lenin két kezét, mintha mindketten színpadi táncosok lennének, egy avantgárd balett hősei, melyben egyik madár repülni tanítja a másikat. Majd Theremin félreállt, Lenin pedig most már egyedül szárnyalt, felemelte és leengedte a kezét, meggörnyedt, majd felgyenesedett, elektromágneses terek láthatatlan zenekarának karmestere volt, a láthatatlan, de mindenhol jelen lévő orosz térségé. Nagy kár, hogy soha, senki nem fogja már megtudni, hogy mit gondolt, mit érzett abban a pillanatban, és hogy mit láthatott abból az égi magaslatból. Minden, ami erről elmondható, ha Thereminnek hinni lehet, az az, hogy ez alkalommal Leninnek volt „hallása”, és nem kellett szégyenkeznie.

Míndeközben mégsem adta át magát a zenének. Makszim Gorkij emlékezete szerint, Lenin még a Caprin való találkozásuk alkalmával is különös módon beszélt a zenéről: „A zene hat az idegekre, arra késztet, hogy kellemes és ostoba dolgokat mondjak, és hogy megsimogassam azok fejét, akik e szörnyű pokolban élve is ilyen szépséget tudnak alkotni. Most azonban senki fejét nem szabad megsimogatnod – kéz nélkül maradhatnál. Ezért mindenkit sorban fejbe kellene vágni, kegyelem nélkül.” Az 1921-ben, a Kremlben folytatott beszélgetésről Theremin nem tudhatott semmit. Lenin lejátszotta a partitúrát, gratulált Lav Szergejevicsnek az új hangszer feltalálásához, és valamit odasúgott Popovnak. Ez volt minden. Theremin másnap megtudta, hogy állami ösztöndíjat kapott egy, a Szovjetunió-szerte tartandó fellépéssorozathoz. Lenin elrendelte, hogy e célra ötszáz példány thereminvokst készítsenek. Popov utalt rá, hogy ezek a fellépések – ha minden terv szerint halad – főpróbái lehetnének azoknak a koncerteknek, melyeket Nyugat-Európa fővárosaiban tartanának, de lehetséges, hogy még Amerikában is...

Ugyanebben az évben Theremin feleségül veszi Katja Konsztantinovát, a leningrádi intézetben dolgozó egyik munkatársának a hűgát. Katját nem érdekelte a zene, még kevésbé a technika. Lav Szergejevics

megkísérelte elmagyarázni a thereminvoks működési elvét, mesélt neki Leninről, de Katja csak hallgatott. Popov nem vett részt az esküvőn. Theremin utazgat, játszik, előad, és találmányokon dolgozik. Abban az időben szerkesztette meg (ekkor már 1926-ot írunk) „a televizionnak” nevezett készüléket, de Katja számára ostobának tűnt az elképzelés, hogy az emberek valamiféle dobozokba bámuljanak. Popov ragaszkodik saját véleményéhez, a thereminvoks elsőbbségéről, ezért Theremin abbahagyja a kép átvitelének tanulmányozását. A művészeti bizottság határozatot hoz saját hangszerük egy világtornén való bemutatásáról: Frankfurt, Párizs, New York.

Theremin természetesen már 1921-ben készen állt erre. Ha sikerült elbűvölnie Lenint, nem jelenthet akadályt Németország, Franciaország és Amerika sem. De valami másról volt szó. Egy fontos szervezetről, amelyről akkor még nem is tudta, hogy ő is hozzá tartozik (ezt szó szerint kell értelmezni), és amelynek időre volt szüksége a terep előkészítéséhez, az anyagi támogatás biztosításához és a befolyásos kritikusok figyelmének felkeltéséhez. A türelem és az aprólékosság meghozta a gyümölcsét. Hihetetlenül nagy sikert aratott.

Nikolaj Obuhov sajátos zenét komponált thereminvoksra. Franciaországban megkíséreltek elkészíteni egy saját változatot (valamiféle „kereszthangot”), Németországban úgyszintén. Egyes amerikai társaságok szerződéseket kínáltak a thereminvoks tömeges előállításához. 1927. december 22-én a New Yorkba érkező Theremint sztárként fogadták. A szovjet konzulátus hivatalnokai bizonyos mértékben szabad kezet adtak neki. A thereminvoks szabadalmának jövedelméről, melyet a RCA társaság éppen felvásárolt, a megfelelő állami hivatal fog számot vezetni; Lav Szergejevicsnek ezzel nem kell foglalkoznia, csakis munkájának kell szentelnie magát. Egyetlen kötelessége és kötelezettsége, magától értetődően, minden lelkiismeretes és tisztességes állampolgárnak, aki külföldön tartózkodik – nem árt emlékeztetni őket az állam költségére – az az, hogy időnként, amikor célszerűnek találja, jelentkezzen a konzulátuson, és elbeszélgessen az illetékes elvtársakkal, értesítse őket azoknak az embereknek a tevékenységéről, akikkel találkozott, nem elmulasztva megemlíteni még azokat a részleteket sem, melyek neki jelentéktelennek tűnhetnek, de amely a bővebb geopolitikai kontextusban...

A Theremin házaspár nagy házat bérelt az ötvennegyedik utcában (a 37-es szám a nyugati oldalon). A következő években Lav Szergejevics sok zeneszerzőnek, zenésznek, táncosnak és tudósnek lesz a vendéglátója. Maga Einstein is gyakran betért hozzá, hogy játszhasson a thereminvokson. És játszott, behunytt szemekkel, elvarázsoltan, majd valamiféle mér-tani alakzatokat rajzolt, de hamarosan panaszkodni kezdett, hogy nem

tud rajzolni. Theremin szívességet tett neki. Munkába állított „egy nagyon vonzó, fiatal festőnőt”, hogy Einstein szovjet hangszer ihlette elképzeléseit papírra vesse. De neki ez sem volt elég. Most térhiánya volt, az egész szobát saját hangmérteni kutatásaival töltötte ki. Theremin elégedetlen volt. „Einsteinnek – mondta a konzulátus hivatalnokának –, nincs hallása a gyakorlathoz, őt csak az elmélet érdekli. Nem fizikus, hanem teológus.” Rögtön találtak megoldást. Az unalmas teológusnak és a vonzó segédnek teret biztosítottak Theremin ismerősének, a konzulátus egyik hivatalnokának házában, aki véletlenszerűen éppen akkor egy hosszabb utazáson vett részt. Egy 1989-ben adott interjúban Theremin ki fogja jelenteni, hogy mint feltaláló és gyakorlattal bíró ember, sokkal közelebb érezte magához Vladimir Iljicsset, mint Einsteint.

Nehéz megmondani, hogy melyik pillanatban kezdett Katja gyanakodni. Már a kezdet kezdetén, vagy akkor, amikor minden kertelés nélkül sugallták neki, hogy álljon félre? A hivatalos ürügy kapcsán, hogy nem bír egész nap otthon ülni – valójában (ezt nem mondta, legalábbis nem akkor) nem tudta tovább elviselni a thereminvoks szomorú hangját, és nézni a főméltóságok végtelen sorát, Vareziét, Sztokovszkiét, Einsteinét, ezeket a makrancos hiszékenyekét, akik az antennásdoboz mellett játszanak és ingadoznak, míg egy pohár bor és a branswicki langusztából készült pástétom mellől figyelik és méregetik őket, a száműzetésben élő, orosz arisztokraták álruhájába öltözött, zavarosan definiált hivatalok ügynökei – beiratkozott az orvosi egyetemre, mely hatvan kilométerre volt a várostól, és odaköltözött.

Katja kollégiumban lakott, de eleinte még, hetente egyszer-kétszer eljött New Yorkba. Ez egy-két évig tartott, majd a látogatások száma egyre csökkent. Egy napon, minden bejelentés nélkül, Theremin házában ajtajában megjelent egy ismeretlen fiatalember, és úgy akart vele beszélni, mint „férfi a férfival”. Elmondta, hogy közte és Katja Konsztantinova között olyan kapcsolat alakult ki, amely házassággá fejlődhetne, amennyiben beleegyezne a válásba. Theremin kijelenti, hogy a válás elvileg lehetséges, „mert a Szovjetunióban szabadok vagyunk”, de elutasítja a határozathozatalt, mielőtt arról Katjával beszélne. A telefonvonalak váratlanul felmondják a szolgálatot; Lav Szergejevics próbálkozásai sikertelenek maradnak. Három nappal később, a drámának, amely egy hűtlenségről szóló történettel indult – ennek a titkos megrendezői talán úgy ítélték meg, hogy e változatban nem volna túl megrázó – most új felvonása kezdődik, és politikai távlatokat kap. A konzulátus hivatalnok megmutatja Lav Szergejevicsnek a New York-i német fasiszták közlönyében megjelent cikket. „Lav Theremin felesége szervezetünk tagjává vált – írta –, és teljes támogatását élvezzük. A férje, zsidó lévén, megtagadta tagsági díjának fize-

tését.” A hivatalnok hitetlenkedve csóválta a fejét. Tudjuk, hogy nem zsidó, mondta, már leellenőriztük, de emez, ez megengedhetetlen.

Thereminnek azt ajánlották, hogy sürgősen váljon el. Egy Katjával való beszélgetés volt az egyetlen feltétel, amit kérni bátorkodott. A társalgás rövidre és kellemetlenre sikeredett. Van itt néhány barátom, mondta, de sohasem voltam a szervezetük tagja. Theremin később kijelentette, hogy nem hitt Katjának. Sohasem magyarázta meg, hogy azt nem hitte, hogy a fasisztákkal barátkozott, vagy azt, hogy nem volt a szervezetük tagja. A dolog, többek között, teljesen mellékes volt, mert a konzulátus már elrendezte a váláshoz szükséges előkészületeket. Katja jelenléte szükségtelen lett volna, és nem is volt ajánlatos. A papírok látszólagos hanyagsággal kerültek Theremin elé, azzal a nyilvánvalóan gonosz és végérvényes gesztussal, amely nem hagyott helyet a kétkedésnek: tudta, hogy alá kell írnia őket, és ezt meg is tette.

Egy gyakorlatias embernek, mint amilyen ő, aki két lábbal áll a földön, és közelebb érzi magához Lenint, mint Einsteint, aligha idegenek az alapítványi elméleti feltevések. Mégis elképzelhető, hogy Lav Szergejevics nem volt teljesen vak helyzetének jelképszerűsége iránt. Talán még azt is el lehetne mondani, hogy a hozzá hasonló, ügyes technikus figyelmét az a tény sem kerülhette el, miszerint bizonyos értelemben ő maga is hangszerré vált, thereminvoks és éterofon lett, olyan doboz, melyből antennák futnak ki, és amelyik úgy énekel, ahogy azt a moszkvai karmester ujjai parancsolják. A felismerés, még ha csak elviselhetetlen sejtések alakjában mutatkozott is meg, hogy a hivatalnokok, akiket Theremin barátainak és bajtársainak tekintett, és akiknek a támaszára számított, most már nagyon nyíltan igazgatják az életét, és hogy úgy érzi magát, mint a thereminvoks antennája az ellenőrizhetetlen erő mezején (mert mindennek ellenére az ember mégsem gép), a kétségbeesés határára sodorta őt. A gondolat, hogy Katjával és a barátaival valami történhetne, visszatartotta a szakadékba való végzetes ugrástól. E helyzetből kivezető utat az alkotói ellenállásban találta meg. Szerkeszteni kellett valami újat, jobbat és tökéletesebbet, egy olyan hangszert, mely a művészek mozgulataihoz alkalmazkodik, reagál az egész testre, és lehetővé teszi számára a színpadon való mozgást, amely nem ejt rabul, hanem inkább felszabadít a rabság terhei alól.

Munkába vetette magát, és hamarosan megszerkesztette a theremin-t, amely táncosok mozgulatait felhasználva hozott létre zenei hangokat, hogy így elektromágneses teret moduláljon; és hogy ezen a módon változtassa meg a kibocsátott hangok frekvenciáját. New York-i házában egy szobáját táncstúdióvá átalakították, melyben Lav Szergejevics egész napokat töltött a táncosok és táncosnők hajlékony testének mozgulatait figyelve, összehangolva velük a modulátorokat, és magához igazítva a hangszert,

mintha az a testének nyúlványa lenne, egy olyan éteri lény meghosszabbítása, melynek kezek helyett tapogatói vannak, melyek szakadatlanul érintik egy szép, fiatal haiti nő, Lavinia Williams bőrét, melleit és erős combjait, a sötét bőrű tánc istennőjét, Theremin jövődéli feleségét.

E házasságot probléma nélkül jóváhagyta a konzulátus. Azt mondja, Lavinia? Természetesen. Lav és Lavinia - ugye, egy kicsit furcsán hangzik - nem zavarja? De félre a tréfával. Ő a legmegfelelőbb nő az ön számára. Fiatal, egészséges, nem ügyködik gyanús szervezetekkel, és segíti önt a munkájában. Kézfogás, pohárköszöntő. Több ezer kilométerre kelet felől elindult egy eseménylánc, mely egész más módon magyarázta már ezt a könnyen megszerzett jóváhagyást. Lavinia jelentéktelen volt, mint a sakkban a fekete ló, mely fehér figurákkal van körülkerítve.

A Thereminről szóló történet, amely kezdettől fogva megbízhatatlan és hihetetlen volt, ettől kezdve két ellentmondásos változatban terjed. Csalabe verziója szerint egy tavaszi esten 1938-ban, miközben Lavinia haiti zenére - melyet mindig igen hangosan hallgatott - gyakorolt a táncteremben, két férfi berontott a házba, és megparancsolták Thereminnek, hogy menjen velük. Soha ezelőtt nem látott még ilyen könnyörtelen arckokat; ilyen minden együttérzéstől mentes pofákat, szemeket, melyek többé már nem ismernek könyörületet, ha egyáltalán valaha is ismertek. Tiltakozása, a követelése, hogy értekezessen a konzulátus hivatalnokával, hogy összecsomagolhassa a legszükségesebb dolgait, a jegyzeteit és a tervrajzait, hogy elbúcsúzhasson a feleségétől, nem találtak megértésre. A majmoknak a fán van a helyük, és nem a Szovjetunióban, vélekedett az egyik. Thereminnek megfordult a fejében, hogy megkérdezi az illetőt, mi a neve és milyen rangja van, tudod-e te, *elvtárs*, hogy kivel van dolgod, én személyesen Leninnel fogtam kezét, de mégsem mondta, hisz tudta, hogy ez már nem jelent semmit: szerencsére nem hagyta el az elmélet és a gyakorlat különbözőségéről vallott felfogása. Gyerünk, mondta, és ez a méltósággal kimondott szó megkímélte a vereségtől és a megaláztatástól, amit akkor, az ötvennegyedik nyugati utcában, a harminchetes szám alatt el sem tudott volna képzelni. Egy külvárosi épületbe vezették. A konzulátus új képviselőjével való rövid találkozása megnyugtatta, mert ígéretet kapott - egy ígéret, melyben csak azért hitt, mert hinni akart -, hogy Lavinia utána jön, mihelyt a vízum körüli formaságok elintéződnek. Theremin változata szerint, mely megannyi részletében eltér az előzőtől, csak annak a fergeteges estének a befejezésében nem, ő egy időben üzeneteket küldözgetett Moszkvába, és követelte a visszahívását, szeretett volna visszatérni a bázisra. Új háború készülődött, a német seregek hadjáratot indítottak, melyeknek rendeltetését már mindenki feltételezte, és Theremin úgy gondolta, hogy az intézet központjában inkább hasznát tudnák venni. Az

egyetlen kérése az volt, hogy Laviniának biztosítsanak vízumot, de a dolog, elmondása szerint, itt már sántítani kezdett. A következmény ebben az esetben is ugyanaz: soha többé nem látta őt.

Így vagy úgy, emberrablással vagy szabad akaratából Theremin Moszkvában találta magát. A dolgok ez utóbbi változatát sikerült valamennyire aláásniuk a tényeknek, mivel érkezésekor azonnal elítélték szovjetellenes eszmék terjesztéséért. A megszokott, gyorsított eljárás után Magadanba, a szibériai táborba helyezték át. Nyugaton felröppentek a hírek Theremin kivégzéséről, és még ma is található olyan zenetörténeti enciklopédiák, melyekben a kiadás helyétől és évétől függően az áll, hogy a thereminvoks feltalálóját 1938-ban, 1942-ben, azaz 1945-ben kivégezték. Lav Szergejevics Theremin esete tehát világosan rámutat a történelmi dokumentumok gyengéire, melyeket épp annyira vetnek alá a revízióknak és manipulációnak, mint amennyire azokat az egyéneket, akiknek az életét bemutatják. Túlélte ugyanis két évet a táborban, két borzalmas és aprólékos nyomozást, túlélte saját halottá nyilvánítását, és egyszer csak a biztonsági szolgálat felügyelete alatt a belügyminisztérium laboratóriumában találta magát. Mint ennek a „tudományos intézetnek” a foglya, Koroljev és Tupoljev sorsában osztozott (ez utóbbival együtt később a légierő intézetébe helyezték át). Megparancsolták neki, hogy hagyjon fel a zenei hangszerek készítésével, és mostantól a zavaró- és lehallgatókészülékeknek szentelje magát. A többévi ellenőrzés és a sikeresen elvégzett feladatok után, Theremin részt vesz az őt magát lehallgató készülékek elhelyezésének műveletében, az amerikai nagykövetség épületében és egy elektromos zavaróeszköz elhelyezésében Sztálin lakosztályában. Szolgálati nem múltak el észrevétlenül, 1947-ben megkapta a Sztálin-érdemrend első fokozatát: százezer rubelt kap, és „civil szolgálatba” helyezik.

A hatvanas évek végén jóváhagyják Theremin nyugdíjaztatását. Hogy folytathassa a zenei hangszerekkel való munkáját, a moszkvai konzervatóriumban egy kis laboratóriumot rendeznek be neki. Theremin úgy képzelte, hogy végre teljesen azoknak a kutatásoknak szentelheti magát, melyektől elszakították - tökéletesíteni szándékozta a thereminvokson -, de egyes embereknek egyszerűen nincs szerencséjük. Az elektronikus zene felívelésének ideje volt ez Nyugaton. Moog és Hammond mindketten a maguk módján kifejlesztették Theremin elképzeléseit, és megszerezték a tömegpiacot. De a komoly zeneszerzők, sőt némely népszerű zene zeneszerzői is tovább kísérleteztek a thereminvokson; a szokatlan hangszer zenéje nem hagyott nyugodni senkit, akinek alkalma volt hallani Hitchcock *Madarak* (1963) című művének hangszalagján, a Beach Boys *Jó vibrációk* című slágerében; később még egy Beatles-dalban is. Moszkvában időközben hemzsegték a kémek. Diplomata útlevelekkel, újságírói felhatalmazással

és gazdasági küldöttséggel érkeztek Svédországból és Jugoszláviából. Különösebb védelmi intézkedések nélkül elkerülhetetlen volt, hogy valaki felfedje a csalást.

A New York Times újságírója megjelent a konzervatóriumban, és Szvisnyikov igazgatótól engedélyt kért, hogy interjút készíthessen Thereminnel. Szvisnyikov egy ideig tiltakozott, vonakodott, várta a biztonsági tiszt határozatát. Az ilyen helyzetekben, azt mondják, a legrosszabb, ami történhet, az az, hogy a dráma szereplői a rendező utasításai nélkül maradnak. Az utasítás, melyet Szvisnyikov egy nagyon magas helyről kapott, használhatatlan volt: csinálj, amit akarsz, Theremin a te gondod. Úgy ítélte meg, hogy a „fentieknek” Theremin nem jelent semmit. Ugyan kinek árthat egy hetvenéves öregember, aki holmiféle antennákkal játszik? Elhatározta, hogy jóváhagyja az interjút.

A hír, hogy Theremin él, egészséges, és új hangszereken dolgozik, robbanásszerűen hatott. Vendégszereplésekre való felkérések, ajánlatok új találmányok elkészítésére, Lavinia Williams levelei Nuzsin, Szvisnyikov segédjének asztalán kötöttek ki, mint egy szennykötés. Szvisnyikovot néhány nap leforgása alatt leváltották. Ami Theremint illeti, Nuzsinnak is azt mondták, mint az elődjének: csinálj, amit akarsz. Nuzsin, aki saját maga is sejtette, hogy csak átlagos intelligenciával van megáldva, mégis természetes és jogos következtetést vont le. Theremint el kell távolítani. Rövid előkészület után Nuzsin elmegy Theremin laboratóriumába, az asztalára dobja a New York Times egyik példányát, üvöltözik, hogy ez botrány, kérdéseket tesz fel, de nem vár választ, mert azon a napon Nuzsin megtalálta a számára testre szabott szerepet, amely után egész eddigi életében sikertelenül kutakodott, és most végre egész lényével belemerülhetett az előadásba. Thereminnek, aki sokat tapasztalt ember lévén már tudta, hogy az operaénekeseknek is szükségük van levegővételre, sikerült kimondania valamit az újítás társadalompolitikai jelentőségéről a zene területén, a művészet és az elektromosság összekötésének fontosságáról - ezt Lenin óta ismételtette szertartásszerűen, a tábortan a nyomozóknak, az intézetben a felügyelőknek, és tessék, még mindig él -, de Nuzsin gyorsan lélegzethez jutott, és elüvöltöztette azt a mondatot, melyről a történelem megjegyezte a nevét: „Az áram nem a zenéhez, hanem a villamosságokhoz való!”

Várni kellett tehát még húsz évet - ez az az időszak, melyben Thereminnek minden írásos hagyatéka eltűnt -, hogy Nuzsin szavai az archívum részévé váljanak. E szavak 1989-ben Burge-ban az elektronikus zene fesztiválján láttak napvilágot egy interjúban, melyet Lav Szergejevics Theremin adott, mint a fesztivál tiszteletbeli vendége. Theremin, a feledékeny, de még mindig nagyon elővigyázatos ember, aki érthetően bizalmatlan az újabb peresztrojka ígéreteit illetően (annyi volt már belőlük),

egy fáradt idős ember benyomását kelti, aki az utolsó kérvényét az egyetlen „nagyon fontos szervezetnek” a címére küldi, az egyetlen istenhez, akinek a létezését bizonyítani tudta, mert az a saját kifürkészhetetlen szeszélyével meghatározta az ő sorsát: „Csak azt kérem, engedjék meg... természetesen a szovjet kormány áldásával..., hogy a világnak bemutathassam a hangszeremet.” Két évvel később, mint a Jóbról szóló ószövetségi történetben, imája meghallgatásra talál, és Theremin újra eljut Amerikába. Az utolsó előadását a Berkeley Egyetemen tartja. Az előadás után megmutatják neki az elektronikus zene laboratóriumát. A hallgatók úgy néztek rá, mint ahogy a fizika hallgatói néznének Einsteinre: hitetlenkedés és hódolat egyvelegével bámulták, mintha szellemet láttak volna. Ha a híreknek hinni lehet, akkor 1993-ban halt meg Moszkvában.

(Lavinia Williams, Theremin kivégzésének a hírére elhagyta New Yorkot, és Haitin Port-O-Prens-ben tánciskolát nyitott. Einstein vázlatainak másolatai, csodával határos módon, Moszkvába kerültek; a huszadik század végén, egy Londonban tartott árverésen, egy névtelen gyűjtő eladta őket nyolc számjegyű dollárösszegért.)